

STADSHOLMEN

ENGELSKA HUSET 3

LILLIENHOFFSKA PALATSET

Götgatan 48

SÖDERMALM

Stadsholmen

AB Stadsholmen är Stockholms stads bolag för förvaltning av äldre, kulturhistoriskt värdefulla fastigheter. Vi äger och förvaltar merparten av bebyggelsen inom kulturresevatet östra Mariaberget, Skinnarviksberget, Åsöberget och Vita bergen samt området vid Katarina kyrka. Dessutom är Stadsholmen största fastighetsägare i Gamla stan, på Långholmen och i Djurgårdsstaden. Vi äger och förvaltar även gårdar i ytterstaden – stamfastigheter från vilka stadens moderna förorter vuxit fram. För närvarande omfattar beståndet 279 fastigheter med drygt 700 byggnader, som inrymmer 1633 lägenheter och 804 lokaler. Stadsholmen är ett dotterbolag till AB Svenska Bostäder.

Stadsholmen bildades 1936 av samfundet S:t Erik för att rusta upp några kvarter i Gamla stan. Stadsholmen är det äldre namnet på denna stadsdel. 1967 förvärvade Stockholms stad bolaget och överförde merparten av sitt äldsta bostadsbestånd till Stadsholmen. Under åren har även Stadsholmen övertagit byggnader från andra fastighetsägare som byggnadsstyrelsen, kriminalvården och Gatu- och fastighetskontoret i Stockholm.

Med tiden har ett synsätt vuxit fram där antikvariska principer baserade på varje hus historia och förutsättningar blivit vägledande för hur byggnader och yttre miljö ska förvaltas och rustas. Flertalet av våra fastigheter har högsta klassificering (blå) vilket innebär att de har så stora kulturhistoriska värden att de motsvarar kraven för byggnadsminnen. För oss är byggnadsvård ett vardagsarbete och allt vi gör präglas av respekt för husen och deras historia.

FAKTABLAD

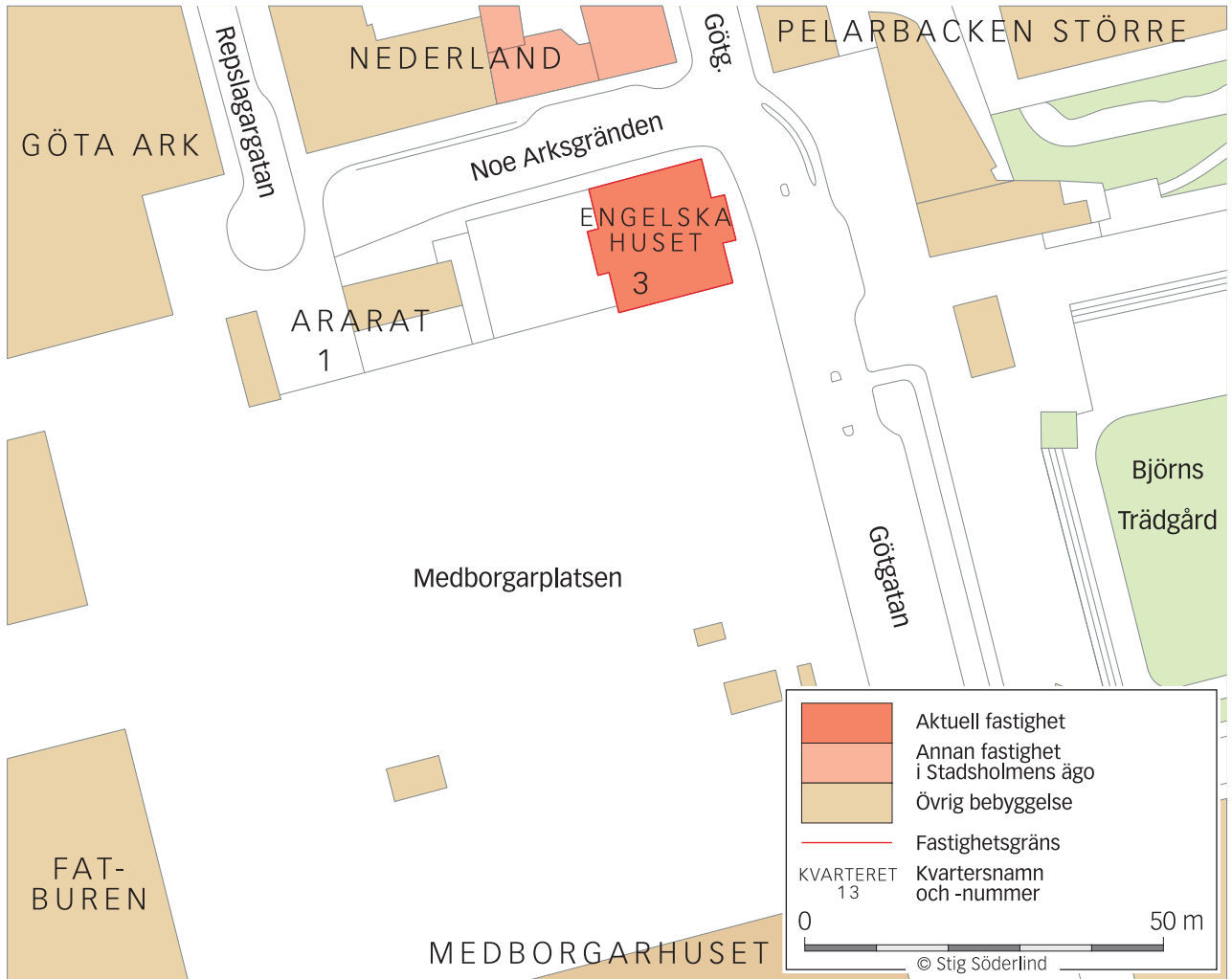
Byggnader och miljöer berättar ofta något om vår historia. Genom byggnaderna kan vi få veta hur staden och samhället förändrats. Husen ger oss också kunskap om hur människor har arbetat, bott och inrett sina hem och de speglar även olika gruppers livsvillkor.

Somliga hus är väldokumenterade och omskrivna medan andra är mer anonyma. Under några år har vi tillsammans med Stadsmuseet i Stockholm arbetat med att sammanställa en kortfattad information om alla våra fastigheter; information om när husen byggdes, hur de har förändrats och hur de har använts under åren.

För att kunna beskriva den enskilda fastighetens historia har vi dels besökt varje hus för att se vad som finns kvar från äldre tid och dels letat uppgifter i arkiv och litteratur. En del nya foton har tagits för att illustrera faktabladet.

För att hinna med alla fastigheter inom rimlig tid har arbetet byggts på lättåtkomliga uppgifter. Ingen fullständig arkivforskning har alltså gjorts och de historiska beskrivningarna är därför inte heltäckande. Ibland kan uppgifter i olika arkiv också vara motsägelsefulla och det har inte alltid funnits möjlighet att reda ut frågetecken. Faktabladet kan därför komma att fördjupas och förändras vid nya undersökningar i framtiden.

Faktabladet finns samlade på Stadsholmens webbplats www.stadsholmen.se

REPORTAGE FRÅN FATTIGHUSET 1881, BILD AV JENNY NYSTRÖM/I. WESTFELT. UR NY ILLUSTRERAD TIDSKRIFT. STADSMUSEETS ARKIV, FA 44872.

Byggnaden uppfördes under 1600-talets andra hälft med en exteriör i tidstypisk, holländsk klassicism. Ägare var handelsmannen Joakim Pötter, adlad Lillienhoff. Till fastigheten hörde, förutom den bevarade huvudbyggnaden, flera uthus och en stor trädgård som sträckte sig ner till sjön Fatburen i väster.

Paradvåningen innehåller än idag en ovanligt välbevarad senbarockinredning med dekormålade dörrblad och fönsterpaneler i grått och rött och mycket påkostade stucktak. Ett rum var inrett till parad-sängkammare och väggen mot sovalkoven bevarar en dekor av förgyllda kolonner och snäckor. Fastigheten användes som fattighus för Katarina församling från 1745 till 1888, men den verksamheten har inte lämnat några tydliga, fysiska spår i byggnaden.

Engelska huset 3 är blåvärderad enligt Stockholms Stadsmuseums kulturhistoriska klassificering. Detta innebär att fastigheten har ett synnerligen stort kulturhistoriskt värde.

OMRÅDESBESKRIVNING

Trakten var glest bebyggt fram till 1500-talets mitt, trots att huvudvägen från Stockholm vidare söderut gick ungefär i Götgatans sträckning. På berget öster om vägen låg under medeltiden ett kapell och en avrättningsplats. En bit väster om vägen låg sjön Fatburen. Under andra hälften av 1600-talet bosatte sig allt fler i området, som därmed upphörde att vara en utmark. Sjön Fatburen blev med tiden allt mer förorenad och beskrevs på 1700-talet som ett stinkande träsk med stillastående och ruttet vatten. När järnvägen började dras fram genom Sverige vid mitten av 1800-talet anlades Södra bangården på platsen för

KRING 1900 VAR FRITRAPPAN BORTA, OCH FÖNSTERSÄTTNINGEN NÅGOT ANNAN ÄN IDAG. SÖDER OM PALATSET LÅG INKÖRSSPORTARNA TILL GÅRDEN, OCH VIDARE LÅNGS GÖTGATAN FLERA HUS. OKÄND FOTOGRAF KRING SEKELSKIFTET 1900. STADSMUSEETS ARKIV, FA 41088

sjön Fatburen, som fylldes igen. Intill anlades Södra bangårdstorget, som ombyggdes på 1930-talet och bytte namn till Medborgarplatsen. Vid samma tid anlades Södergatan, en stor genomfartsgata väster om torget, nedgrävd i ett djupt dike. På 1980-talet hade bangården tagits ur bruk och området byggdes om till bostäder. Samtidigt däckades Södergatan över och ingår nu i Söderledstunneln. Området norr om Medborgarplatsen består idag av en blandad bebyggelse från olika tidsperioder. Lägre 1700-talsbebyggelse blandas med höga, moderna kontorskomplex. Längs Götgatan ligger många butiker och caféer i husens bottenvåningar.

HISTORIK

Kvarteret

Engelska huset 3 ingick fram till ca 1930 i det stora kvarteret Nederland, som sträckte sig från Högbergsgatan i norr till Folkungagatan i söder. I öster begränsades kvarteret av Götgatan och i väster fram till 1850-talet av sjön Fatburen. När Bangårdsgatan,

nuvarande Noe Arksgränden, drogs fram mellan bangården och Götgatan delades det stora kvarteret Nederland i två delar. Kvarternamnet Engelska huset har använts sedan omkring 1930, för de tomter som låg mellan Bangårdsgatan och Bangårdstorget. Det kommer av att den engelske diplomaten Robert Jackson bodde i Lillienhoffska palatset under 1700-talets förra hälft. När Medborgarplatsen skapades på 1930-talet revs de byggnader som låg söder om palatset. I fastigheten Engelska huset 3 ingår bara palatsbyggnaden, den lilla gården har en annan fastighetsbeteckning. Götgatans- och torgets nivå intill Lillienhoffska palatsen har höjts sedan uppförandet.

Lillienhoffska palatsets uppförande

Joakim Pötter, adlad Lillienhoff, var en svenskfödd handelsman som hade utbildat sig i Holland. År 1667 köpte han en stor tomt som sträckte sig från Götgatan ner till sjön Fatburen. Det fanns redan en mindre byggnad på tomten, som revs inför palatsbygget. Möjligen kan den nedersta källaren vara en

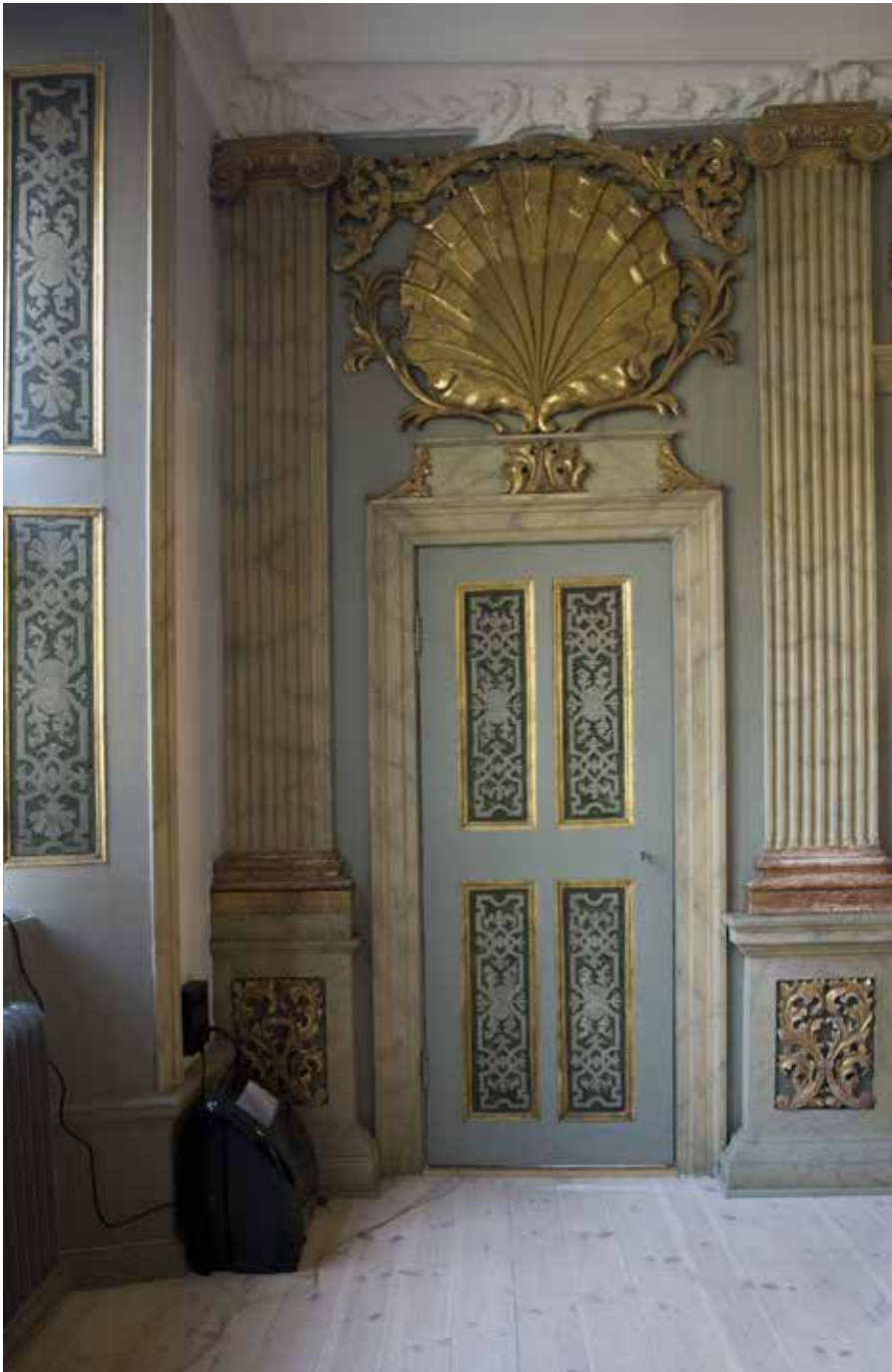
HUVUDFASADEN MOT GÖTGATAN ÄR DEN MEST UTSMYCKADE, MED FRUKTFESTONGER OCH PILASTRAR. FOTO: J. MALMBERG.

rest från det äldre huset. Palatset uppfördes 1668–1670 efter ritningar av den tyskfödde arkitekten Johan Tobias Albinus, som även ritade Reenstiernas palats vid Vollmar Yxkullsgatan på Södermalm. Huset uppfördes i holländsk klassicism, som var tidens mode för palatsbyggnader. Huset var liksom i dag putsat i beige-vitt med grå, stenimiterande lisener. Vid sekelskiftet 1700 ägdes fastigheten av friherren och generalmajoren Erik Soop, sedan av hans änka. Hon hyrde enligt mantalslängden 1711 ut huset åt den engelske residenten eller diplomaten Robert Jackson. Han blev senare ägare till fastigheten, och behöll den fram till 1743.

Katarina fattighus under 1700-talet

Vid mitten av 1700-talet antogs en lag om att alla församlingar skulle ta ansvar för sina fattiga och bygga fattighus. Katarina församling köpte 1745 in Lillienhoffska palatset för detta ändamål. En närmare beskrivning av egendomen gjordes några år senare, när den första brandförsäkringen tecknades 1751.

Huvudbyggnaden var liksom idag fyra våningar hög med källare under. Från Götgatan ledde en hög stentrappa upp till huvudporten. Trapporna inne i huset var av sten upp till fjärde våningen och vidare av trä till vinden. Köket låg i den nedre våningen, den nuvarande souterrainvåningen, intill ett magasinrum. Övriga rum värmdes med spisar och kakelugnar. Förutom huvudbyggnaden fanns det ett litet stenhus, en våning högt och med tre rum, söderut längs gatan. Det fanns också två korsvirkesbodar i norr, och tre små bodar av korsvirke och brädor på gården. Ner mot sjön låg en stor trädgård, omgärdad av plank och staket. Även en stensatt brunn omnämndes. På 1770-talet gjordes flera ombyggnader. Först uppfördes en ny stenbyggnad på gården, innehållande ett vagnshus och två avträdesrum samt en djup vinkällare. Två år senare hade en ny stenbyggnad ersatt det tidigare huset söder om huvudbyggnaden. Det nya huset var tre våningar högt med källare under, och innehöll sammanlagt ett kök och sju rum. I huvudbyggnaden låg kök och magasin

YTTERST FÅ SENBAROCKDEKORER SOM DEN I PARDSÄNGKAMMARENS VÄGG MOT SOVALKOVEN ÄR BEVARADE TILL I DAG. FOTO: J. MALMBERG.

kvar i den nedersta våningen, men även inom paradvåningen en trappa upp hade ett kök installerats. År 1786 ansökte fattighuset om att få uppföra ett nytt taklag på huvudbyggnaden, men ombyggnaden genomfördes i stället enligt en odaterad ritning till dagens utseende, någon gång före 1816.

Fattighuset under 1800-talet

1800-talets brandförsäkringsbeskrivningar är mer utförliga än de tidigare. I källarvåningen låg en bagarstuga, och i souterrängvåningen ett kök och

två sjukrum, varav ett värmdes med en kammarspis, det andra med en kakelugn. I de två våningarna ovanför samt på den nedre vinden fanns sovplatser för fattighjonen. Rummen värmdes av kammarspisar eller kakelugnar, och innehöll sammanlagt 45 dubbelsängar och 70 enkelsängar. I det mindre huset i söder fanns det ytterligare åtta enkla och fem dubbla sängar, vilket betyder sammanlagt 178 sängplatser. För alla dessa människor fanns det fyra latriner på gården, och fyra ”kontor”, som förmodligen avser avträden, två intill sjukrummen och två på vinden.

SPISEN MED SIN STENOMFATTNING TILLHÖR PARADVÅNINGENS SENBAROCKINREDNING, OCH STÅR DET NORRA AV RUMMEN MOT GÅRDEN. FOTO: J. MALMBERG.

I och med att Södra stambanan och Bangårdstorget anlades kring 1860 försvann en mycket stor del av fastighetens tomtmark. När torget anlades måste marknivån ha höjts, eftersom huvudbyggnaden därefter beskrevs i brandförsäkringarna som tre våningar hög i stället för de tidigare fyra. Den nedersta våningen hade blivit en souterrainvåning.

Katarina fattighus fick enligt fattigvårdsnämndens beslut 1860 inhysa 163 fattighjon, vilket ungefär överensstämmer med antalet sängplatser som anges i brandförsäkringarna. Vid en besiktning av alla stadens fattighus år 1872 fick det i Katarina kritik för att det var trångt, fullt av ohyra och mycket brandfarligt. Fattighuset beskrevs i ett reportage i Ny illustrerad tidning 1881 som ”den fattigaste Stockholms-

församlingens fattighus”. Reportern intervjuade några gummor som bodde i ett rum för cirka 15 personer. Sängplatserna bestod av liggesoffor av brädor, uppställda två och två, rygg mot rygg. På en liten hylla på ryggstödet förvarades de få personliga saker som gummorna ägde; små vaser och burkar, en fotogenlampa, en kaffepanna. Gummorna berättade att antalet sviskon i vattsoppan hade minskat från tre till en, och att sängarna var fulla av löss. Enligt reportern var de äldre praktinredningarna täckta av ”senare tiders reparationer” och smuts. I januari 1886 omnämndes fattighuset i dagstidningarna angående en olyckshändelse, då sex gamla män som sov i ett rum mot Södra Bangårdsgatan avled på grund av ett gasläckage. Två år senare samlades fattigvården för hela Södermalm till en nybyggd anläggning i Maria församling, och Stockholms stad tog över Lillienhoffska palatset. Inom Stadsmuseets samlingar finns några föremål från fattighuset; fyra donationstavlor målade i olja på väv. Här listas ett antal personer som gav donationer till fattighuset under 1700-talet och 1800-talet. Före 1920-talet hade gas- vatten- och avloppsledningar samt elektrisk belysning dragits in. Lokalerna hyrdes ut till olika firmor, till exempel till Lorentz Anderssons möbelaffär.

Upprustning och renovering

År 1939 renoverades fastigheten, samtidigt som kriget påbörjades i Europa. Stenhuset söder om huvudbyggnaden revs, och tomten fick sin nuvarande begränsning då det nya torget vid Medborgarplatsen anlades. Målet för renoveringen tycks ha varit att återskapa den exteriör som byggnaden har på de äldsta kända avbildningarna från slutet av 1700-talet. Fönstren byttes, fritrappan vid Götgatan rekonstruerades, och till porten deponerades ett äldre dörrblad från en fastighet i Gamla stan. I det inre renoverades och konserverades barockinteriörerna. Några 1700-talsdörrblad från stadsmuseets samlingar deponerades i huset, och kakelugnarna togs bort. Två lägenheter ersatte den äldre vindsinredningen. En geometriskt utformad trädgård med låga växter anlades på den lilla gården. En grundförstärkning genomfördes 1981–1982, och en renovering gjordes samtidigt. Tyvärr togs snickerier och stucklister från 1860-talet bort, och ersattes av nytillverkade. I och med grundförstärkningen byttes golven och golvbjälklaget i källarvåningen, vilket innebar att den understa, eventuellt äldsta källarens valv ersattes av

DÖRRBLAD OCH FÖNSTERBRÖSTPANEL HAR DEKORATIVA MÅLERIER FRÅN SENT 1600-TAL. LÄGG MÄRKE TILL DÖRRENS ÄLDERDOMLIGA GÅNGJÄRN. FOTO: J. MALMBERG.

betong. Den lilla trädgården fick dagens utseende efter renoveringen.

När den senaste fasadrenoveringen gjordes 2003 fick byggnaden åter sin ursprungliga färgsättning, utifrån bevarade äldre putsrester. Kök och wc-utrymmen har moderniserats vid flera tillfällen under 1900-talet.

BYGGNADSBESKRIVNING

Exteriör

Huset är tre våningar hög mot Götgatan och torget, men fyra mot gården och Noe Arksgränd. Fasaderna är putsade enligt ursprunglig färgsättning och avdelade med putsade lisener och pilastrar. Souterrainvåningen, som delvis utgör sockel, är stensatt. Huvudfasaden

mot Götgatan har i mittparitet rusticerade pilastrar som bär ett våningsband mot den översta, låga attikavåningen. Till var fönsteraxel finns en fruktfestong mellan bottenvåningen och våning 1 trappa. Portalen bär en fronton och är också försedd med en kraftig fruktfestong. Porten är en pardörr av en typ som förekom under 1700-talets andra hälft, med lagerkransomgärdade glas i de övre fyllningarna. Den är deponerad i fastigheten från ett hus i Gamla stan. Till porten leder en fritrappa, rekonstruerad 1939. Fönstren i bottenvåningen och på våning 1 trappa har sedan 1939 en ålderdomlig indelning med mittpost och tvärpost i fyra liks stora bågar, vardera indelad med spröjs i sex rutor. Taket är ett sadeltak täckt med kopparplåt.

Gård

Väster om huset ligger en liten gård, belagd med smågatsten. Den ligger idag ett par meter under torgets nivå. Gården inramas mot norr och väster av ett trästaket med en enkelpört mot väster och en körpört mot norr. Körporten deponerades här efter grundförstärkningen på 1980-talet, från en annan fastighet på Södermalm. Den är av en typ som förekom under både 1700-talet och 1800-talet.

*Interiör**Portgång och trapphus*

Portgången och trapphuset ligger i ursprungligt läge. Trapporna är av sten från källarvåningen till vinden, med stenlagda vilplan. I några plan är stelnäggningen från 1900-talet, i andra plan är den äldre. Bottenvåningens dörrar till lokalerna är helfranska enkeldörrar av 1700-talstyp, med breda, profilerade foder. I nästa våning är dörrbladen halvfranska enkeldörrar med fyra speglar, och högre upp i huset sentida, släta dörrblad. I trapphusets väggar finns nischer, och i ett vilplan ett balusterräcke av trä i barockstil.

Källare

En nedre källare med ett sentida betongtak, till vilket betongtrappsteg leder ner, kan vara en rest av en äldre byggnad på platsen. Vid grundförstärkningen på 1980-talet dokumenterades murverket, vars material och fogbehandling tyder på en äldre datering än

palatset i övrigt. Källarvåningen ovanför bevarar sina tunnvalvda eller kryssvalvda tak. Här finns också en murad, äldre spis som omnämns i brandförsäkringarna från 1700-talet och framåt. Fattighusets bagarstuga var förlagd här under 1800-talet.

Lokalerna

Souterrainvåningen med nedgång på trappa från Medborgarplatsen utgör bottenvåning mot gården. Rummen har tak med profilerade takbjälkar och profilerade paneler där emellan, huvudsakligen från uppförandetiden. Paradvåningen ligger en trappa upp, med ingång från Götgatan. Flera rum innehåller påkostade senbarockinredningar med dekormålade dörr- och fönsterpaneler och smidda plattgångjärn. Taken har kraftigt profilerade stucklistor och dekorativa mittpartier med lövrankor och i ett fall puttis. Paradsängkammarens vägg mot sovalkoven pryds av stora, förgyllda snäckor och förgyllda pilastrar. I ett rum står en murad spis med stenomfattad nedre del och pilastrar som bär taklistens fortsättning kring spisen.

I våningen ovanför har flera rum kraftigt profilerade taklistor, och i attikavåningen enstaka äldre dörrblad.

Vinden

Den nedre vinden nyinreddes 1939 till två lägenheter, och bevarar dörrblad och foder från den tiden. Hanbjälksvinden är inte inredd.

GEMENSAMT ANSVAR FÖR VÅR LEVANDE HISTORIA

Byggnader och miljöer med stort kulturhistoriskt värde berättar alltid något väsentligt. Det kan handla om stadsutveckling, samhällsförändringar, arkitektur, stilideal eller hantverksmetoder, men också om hur människor har bott och inrett sina hem eller om de skilda livsvillkoren för olika sociala skikt. Att fastigheterna byggts om och moderniserats under årens lopp är en del av historien.

Vi och våra hyresgäster är tillfälliga brukare i ett långvarigt historiskt skede. Vi har ett gemensamt ansvar för att aktivt och på ett varsamt vis bevara de värdefulla miljöerna till framtida generationer. Varsamhet kan bland annat innebära att behålla äldre planlösningar och att vara rädd om inredningsdetaljer som paneler, dörrar, lister och kakelugnar. Anpassningar och förändringar kan ske, men utan att vi förvanskar oersättliga värden. Individuella bedömningar måste alltid göras från fall till fall. Vi ska inte glömma att stilar och behov skiftar över tiden. Det vi idag kan tycka vara otidsenligt kan av kom-

mande generationer upplevas positivt och värdefullt.

Att använda traditionella material som kalkputs eller oljefärg är också viktigt, liksom att utforma nya inredningsdetaljer så att de passar i miljön. Vid vanlig städning och rengöring måste vi ta hänsyn till att de material och ytskiktsbehandlingar som finns i husen – till exempel trä, kalksten, stuck, oljefärg, limfärg och linoleum – är ömtåliga och kräver särskild försiktighet. Även innergårdar och trädgårdar har sina särskilda förutsättningar och ska skötas och utvecklas så att karaktären bevaras.

Stadsholmen har samlat sina riktlinjer för fastighetsunderhåll i broschyren ”Ett stockholmskt kulturarv – att förvalta borgarhus och kåkar”. Alla hyresgäster har fått skriften, men den finns också på vår hemsida. Här finns också några konkreta råd om hur man som hyresgäst bäst vårdar de gamla husen och miljöerna. På Stockholms stadsmuseums hemsida finns allmän information om byggnadsvård, www.stadsmuseum.stockholm.se.